

**VAN VİLAYETİNDE
AMERİKAN MİSYONERLERİNE AİT KURUMLAR**

Erkan Cevizliler*- Nilüfer Cevizliler**

Özet

1820 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne yönelen Amerikan Board Misyonerleri, aşamalı olarak ülke sathında bir yayılma politikası izlemişlerdir. Anadolu'nun Doğu bölgelerinde özellikle Ermeni nüfus üzerine eğilen misyonerler, buralarda öncelikle eğitim alanında çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla Van'da muhtelif seviyelerde okullar kurdukları gibi, okulların da Ermeni milli bilincinin oluşmasına da katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca vilayette tam teşekküllü bir hal almaları için, muhtelif tarzda sosyal kurumlar da vücuda getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerikan Misyonerleri, Van Vilayeti, Ermeniler, Eğitim, Sağlık.

Abstract

Since 1820, missionaries of American Board oriented to Otoman Empire applied a spread policy gradually on all over the country. In the eastern regions of Anatolia, missionaries inclined especially to Armenian population, firstly realized Works on education field. With this aim they opened different levels of schools in Van and gave some help to the formation of Armenian's national conscious in this schools. Also they set up different kinds of social foundations to become a full aquipped situation in the city.

Key Words: Otoman Empire, American Missionaries, Van province, Armenians, Education, Health.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devletindeki ilk faaliyetleri 1820'li yılların başında başlamıştır. 1810 yılında Massachussetts'de kurulan Amerikan Protestan Misyoner Örgütü "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)", 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı Devletinde misyoner istasyonları kurulmasını kararlaştırmış ve bu amaçla 5 Ocak 1820'de Plinty Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerleri Osmanlı topraklarına göndermişti.

** Arş.Gör. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum

Fisk, Beyrut, Kudüs, Şam ve Antakya bölgelerinde Türkler, Araplar, Dürziler, Maruniler, Rumlar ve Ermeniler hakkında bilgi toplarken,¹ Parsons 1821'de Kudüs'e gitmiş, ancak burada hastalanarak ölmüştü. Bu arada Fisk'in yaptığı gezi sırasında Beyrut'ta üç Ermeni rahibin protestanlığı kabul etmesi, onun ABCFM merkezinden bölgede Ermeni misyonunun acilen kurulmasını istemesini sağladı. Ayrıca 1823'te yanında Jonas King olduğu halde Mısır'a yaptığı gezinin, Kıpti ve Katolik rahipleriyle Şii mollalarının sert tepkileriyle karşılaşması ve Beyrut'un bünyesinde barındırdığı bir takım özellikler, onun Beyrut'u misyoner faaliyetlerinin merkezi olarak belirlemesine sebep oldu. Ardından da yeni misyonerler aileleriyle beraber buraya gelmeye başladı. 1827'de William Goodell ve Isaac Bird adlı misyonerlerin ve eşlerinin Beyrut ve çevresinde kurdukları okul sayısı on üçe ulaştı.²

Fakat, misyonerlerin yoğun bir şekilde çalışmalarına rağmen, bu tarihte resmi bir Türkiye misyonu henüz kurulamamıştı. Ancak, Osmanlı Devletiyle Amerika arasında Ticaret ve Dostluk Antlaşmasının imzalanması ve ardından William Goodell'in İstanbul'a gönderilmesiyle bu yönde bir sonuç alınabildi. Goodell'in buradaki çalışmalarıyla 1831 yılında İstanbul'da Amerikan Board'ın Türkiye'deki resmi merkezi açıldı.³ 31 Temmuz 1832'de William G. Schauffler isimli misyonerin İstanbul'a gelmesinden sonra da buradaki çalışmalar artırıldı. İstanbul misyonunun faaliyetleri; dil çalışmaları, kitap hazırlıkları, öğretim çalışmaları ve halkla temas olmak üzere, dört ana gruptan oluşuyordu.⁴

Bu arada Smith ve Dwight araştırma gezileri nedeniyle 1830 yılında İzmir'de bulunuyorlardı. Dwight'ın 1832 yılında İstanbul'a geçmesinden sonra, 23 Aralık 1833'te Daniel Temple ve matbaa ustası Homan Hallock matbaalarını da yanlarına alarak İzmir'e gittiler. Bu tarihlerde Anadolu'da, Torosların kuzeyinde Amerikalı misyoner yoktu. İstanbul ve İzmir'in bu şekilde misyoner

¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, İstanbul 2002, s.221,222.

² Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, 2001, s.87,88.

³ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2003, s. 41, 42.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, 2000, s.41.

faaliyetlerinin içine alınmasından sonra, 1834 yılında Trabzon ve Bursa istasyon olarak seçildi ve buralara yönelindi. Trabzon 1834 yılında misyoner Johnston, Bursa ise 1835 yılında misyoner P. O. Powers tarafından misyoner faaliyetleri alanına sokuldu. 1839 Eylül'ünde de misyoner Jackson, istasyon kurma amacıyla Erzurum'a hareket etti. O zamanki ismiyle Türkiye Misyonu'nun 1850 yılında gerçekleştirdiği yıllık toplantısında, Van'ın da içinde bulunduğu dört bölgenin Erzurum istasyonunca yakından izlenmesi kararlaştırıldı. Ardından da sırasıyla; 1848'de Antep, 1850'de Musul, 1853'te Arapkir, 1854'te Tokat ve Kayseri, 1855'de Maraş, Halep, Sivas ve Harput, 1856'da Urfa, Antakya ve İzmit, 1857'de Musul ve Diyarbakır, 1858'de Mardin, Bitlis ve Edirne, 1863'te ise Adana'da birer misyoner istasyonu kuruldu.⁵

Bu hızlı genişleme bazı idari zorlukları getirdiyse de, Amerika'daki ABCFM, sorunu 1860 yılında Osmanlı misyonunu yeniden örgütleyerek çözmeye çalıştı ve Osmanlı topraklarını Doğu, Merkezi, Batı, Avrupa ve Suriye olmak üzere beş idari bölgeye ayırdı. Bu ayırım, bu bölgelerde yoğun olarak bulunan gayrimüslim milletlerin durumuna göre idi ve Doğu misyonunu Erzurum, Harput, Bitlis, Diyarbakır ve Mardin oluşturacaktı.⁶

Osmanlı Devletinde bu kadar geniş bir alana yayılarak faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler için, tabii ki Van da ihmal edilemez bir yerdi. Gerek Van'daki Ermeni nüfus ve onların istekleri, gerekse Anadolu ve Mezopotamya'ya açılan kolların kaynağının Van olması, onları bu bölgeye karşı ilgili olmaya sevk ediyordu. Hem bu sebepler, hem de misyonerlerin ileride bahsedilecek tarihi idealleri, onların "en geç 1871'lerde" Van'a gelmesine sebep oldu.⁷

⁵ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.45,46,69.

⁶ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.190,191.

⁷ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1990, s. 121. Sadettin Paşa, 1896 yılında Teftiş Heyeti Başkanı olarak gönderildiği Van'da yaşanan Ermeni olaylarını kaleme aldığı günlüğünde; Van'daki Amerikalı misyonerlerle yaptığı görüşmeye de temas etmekte ve başlarındaki Doktor Reynolds'ın; bu tarihte yirmi yıldır bölgede olduğunu söylediğini kaydetmektedir (*Saadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları, Van-1896*, yay. haz. Sami Önal, İstanbul, 2003, s.64).

1890 yılına gelindiğinde Doğu misyonunu oluşturan Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarına bağlı doksan yedi uç istasyonda, otuzaltısı Amerikalı, 266'sı yerli 302 görevlinin gözetiminde artık doğuda her türlü misyoner faaliyetleri sergileniyordu.⁸

Amerikan Board misyonuna ait olarak, Van vilayeti merkez kasabasında faaliyet gösteren kurumlardan dört tanesi eğitim kurumuydu. Bunlardan kasabanın Bağlar mevkiinde, Acem Haço mahallesinin Tepebağ sokağı 72-74 numaralı emlaklerinde bulunanı, hem yatılı hem de gündüzlü öğrencileri bünyesinde barındıran bir okuldu. Yalnızca erkek öğrencilere hitap eden okul, iptidai, rüşti ve idadi derecelerinde olmak üzere, toplam onbir yıllık bir tahsil programını kapsamaktaydı. 1875 yılında, Amerikalı Doktor Raynolds tarafından tesis edilen bu kurum, birde yetimhaneye sahipti.⁹ Aslında, gerek bu yetimhane ve gerekse birazdan bahsedilecek aynı mahaldeki kız okuluna ait yetimhane, okulların kendi yatılı yetim öğrencilerini barındırmaktaydı.¹⁰

Kuruluşunda irade-i seniyyeye sahip olmayan okul, ancak Maarif Nezareti'nin 3 Mart 1892 (20 Şubat 1307) ve 26 Mayıs 1892 (14 Mayıs 1308) tarihli emirleri gereğince resmi ruhsatını alabilmişti. Dönemin Van Valisi Bahri Paşa ve Maarif Müdürü Mehmet Vehbi Efendi tarafından, 25 Ağustos 1892 (13 Ağustos 1308) tarihinde ruhsata bağlanan müesseseye,¹¹ bu tarihten iki sene sonra bir sanayi kısmı ilave edilmişti.¹² Resmi ruhsatı direkt Amerikan Board Heyeti namına olan okulun, sonradan gerçekleştirilen bu ilaveyle binasındaki bölme sayısı otuz sekize ulaşmıştı. Bu bölmelerden on dördü öğrenciler için dersane, sekizi sanayi dershanesi, onu yatılı öğrenciler için yatakhane, ikisi yemekhane, ikisi fırın ve ikisi de ahır idi.¹³

Bu okulda iyi bir fen bilimlerine giriş ve Ermeni tarihi okutulduğu gibi, son sınıf öğrencilerine haftada bir gün el sanatları öğretilmekteydi.¹⁴ Eğitim-

⁸ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 117.

⁹ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 2.

¹⁰ BOA, Y.PRK.MF, 4/66, Varak No: 5.6.

¹¹ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 2.

¹² BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No : 6.

¹³ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 7.

¹⁴ *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, s.76.

öğretim hem burada, hem de Van'daki diğer Amerikan misyoner okullarında Türkçe, İngilizce ve Ermenice olarak yürütülmekteydi.¹⁵

Genel olarak, Ermenilerin yaşadığı bütün bölgelerde açılan Amerikan misyoner okullarında Ermeni ulusal bilincinin oluşmasını sağlayan bir eğitim de verilmekteydi. Misyonerler, isyan yanlısı Ermenileri yatıştırıp, asıl hedefleri olan dini faaliyetleri yürütmek yerine, Bulgaristan'da yaptıklarının bir benzerini buralarda gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.¹⁶ Ermenileri Osmanlı Devletine başkaldırmaları için tahrik ve teşvik edip, onlarla ilgili olan spekülative Amerika ve Avrupa kamuoylarına aktarmaktan da geri kalmıyorlardı. 1890'lı yılların başından itibaren yoğunlaşan Ermeni isyanlarına Osmanlı Devleti tarafından verilen tepkileri, dünya kamuoyuna çarpıtarak iletiyorlardı. Yaptıkları bu çalışmalarla, zaten Balkanlardaki gelişmeler sonunda zedelenmeye başlayan Türk imajı daha da kötü bir hal aldı. Bütün batıda kullanılmış olan "Konuşulmaz Türk" ve "Korkunç Türk" ibareleri, onların bu çabalarıyla ortaya çıkmıştı.¹⁷

Giderek gelişen ve faaliyetlerini artıran okulun 1896'da 120 öğrencisi vardı.¹⁸ 1903 yılında 137 gündüzlü, 200 yatılı toplam 337 öğrenciye sahipti.¹⁹ 1906 tarihine gelindiğinde on dördü Osmanlı tebaası ve biri Amerikalı olmak üzere toplam on beş öğretmeni kadrosuna almıştı. Ayrıca büyüme ve gelişmeye paralel olarak, sürekli olmaksızın sekiz öğretmen daha bu kadroya ilave olunmuştu. Okuldaki öğrenci sayısı ise, 245'i yatılı ve 155'i gündüzlü olmak üzere 400 talebeye ulaşmıştı. Bu öğrencilerin tamamı, Osmanlı tebaası olup Ermeni cemaatine mensup kişilerin çocuklarından ibaretti.²⁰ İçlerinde protestan mezhebini kabul etmiş olanlar vardysa da bunların sayısı azdı. Yoğunluk Van ve bağlı bölgelerinden gelen Gregoryan Ermenilerin çocuklarından

¹⁵ BOA, Y.PRK.MF, 4/66, Varak No: 5,6.

¹⁶ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s. 303, 307.

¹⁷ H.Tahsin Fendoğlu, "Türk (Osmanlı) ABD İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu", *Dünden Bugüne Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2003, s.226, 228; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.304.

¹⁸ *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, s.64.

¹⁹ BOA, Y.PRK.MF, 4/66, Varak No: 5,6.

²⁰ BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No:5, Varak No: 6.

oluşmaktaydı.²¹ Amerikan misyonerlerinin, bizzat kendi namlarına aldığı arsa üzerinde, yine bizzat kendilerince inşa edilen bu okul, İslamlarla meskun olmayan bölgede, yani Ermeni mahallesinde bulunuyordu. Gerek konum olarak Müslüman mahallesinden uzak oluşu ve gerekse de ruhsatnamesinde, yalnızca Ermeni çocuklarının talim ve terbiyelerinin esas alınacağı şartının konulmasından dolayı, bu okula Müslüman öğrenciler devam etmemekteydi.²²

Şunu belirtmek gerekir ki, zaten Anadolu'daki Amerikan misyoner faaliyetlerinin bütün yoğunluğu Ermeniler üzerine odaklanmıştı. Öyle ki, faaliyetlerin iyice genişlemesiyle birlikte, 1860 yılından sonra yapılan düzenlemeyle Ermenilere yönelik faaliyetlerin üç ayrı misyon şeklinde düzenlenmesine kadar, Anadolu'daki misyonun resmi adı bile Ermeni misyonu olmuştu. Çünkü, hareket amacı dinsizleri yola getirmek olan misyonerlerin Anadolu'ya gelince karşılarında dinsiz bir kitle bulamaması, onları Müslüman ve Musevileri protestanlaştırmaya yöneltmiş, ancak bu amacın başarıya ulaşamaması yönlerini doğunun sözde hıristiyanları olarak gördükleri Ermenilere çevirmelerini beraberinde getirmişti. Bu arada, aslında Amerikalıların Ermenilere yaptıkları çalışmalarında, başlangıç dönemlerinde ayrı bir kilise oluşturmak gibi niyetleri yoktu. Eski kilise içinde yapılacak reform yeterli olacaktı. Ne var ki Gregoryan ve Katolik ruhban sınıfının Amerikalılara karşı cephe alması, onları bu düşüncelerinden vazgeçirerek, 1 Temmuz 1846 yılında İstanbul'da bir protestan kilisesi açmalarına sebep olmuştu.²³

Ayrıca, Ermenilerin dağınık yaşamlarının sonucu olan örgütlenme zayıflıkları ve Gregoryan Kilisesi'nin sert uygulamaları karşısında ezilmeleri, misyonerlerin protestanlaştırma yönünde onlar üzerine eğilmelerinin önemli sebepleri idi. Amerikan Board Misyonu'nun kurucularından C. Young'un iddia ettiği gibi, Ermenilerin Osmanlı Devletine nüfuz etmek üzere uygun durumda olmaları da, bu ilginin oluşmasında diğer bir husustu.²⁴

²¹ BOA, Y.PRK.MF, 4/66, Varak No: 5,6.

²² BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 2.

²³ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 55, 56.

²⁴ Nurdan Şafak, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, İstanbul, 2003, s. 63.

Daha öncede belirtildiği üzere muhtelif derecelerde eğitim veren bu okul, toplam on bir sınıfa sahipti ki bunlardan dördü iptidai, üçü rüşti ve dördü idadi seviyesindeydi.²⁵ Burada on bir yıllık eğitimi tamamlayanlar, istedikleri takdirde tahsillerini ilerletmek üzere Sivas, Merzifon ve hatta Almanya'daki bir üst seviyedeki Amerikan okullarına giderlerdi. Böyle bir isteği olmayanlar ise, Amerikalı misyonerlerce, kendi okullarının da dahil olduğu Van'daki Ermeni köylerinin iptidai mekteplerine gönderiliyordu.²⁶

Merkez kasabadaki bir diğer eğitim kurumu ise yine aynı mahallenin aynı sokağında, erkek okuluna bitişik olarak bulunan Amerikan protestan kız okuluydu. Tepebağ sokağının 73-74 sıra numaralı emlakinde bulunan okul, yukarıda izahına çalıştığımız erkek okulu gibi, hem yatılı hem de gündüzlü öğrencilere yönelik olarak çalışıyordu. Erkek okuluyla aynı yıl, yani 1875 yılında yine Dr. Raynolds tarafından kurulan bu okul da, iptidai, rüşti ve idadi seviyelerinde olup, öğrencilerine toplam on bir yıllık bir eğitim süresi sunuyordu. Tesisinden bir müddet sonra ilave edilen sanayi kısmıyla birlikte, toplam kırk dokuz bölmeye sahip olan okul, kuruluşundan ancak sekiz sene sonra Amerikan Board Heyeti adına ruhsat almıştı.²⁷ Bu okulda da tıpkı erkek okulu gibi fen bilimlerine giriş ve Ermeni tarihi okutuluyor ve son sınıf öğrencilerine haftada bir gün el sanatları eğitimi veriliyordu.²⁸

Ruhsatnamesinde sadece Ermeni çocuklarının eğitimiyle ilgileneceği şartının olması ve Müslüman mahallesinin haricinde bulunuyor olmasıyla, yukarıda izahına çalıştığımız diğer sebeplerden dolayı Müslüman kızlarına yönelmemiş, yalnızca Ermeni kızlarının talim-terbiyelerini hedef almıştı.²⁹ Okulun 1896'da 120,³⁰ 1903'te tamamı Van ve bağlı bölgelerinden olmak üzere 222'si gündüzlü, 160'ı yatılı 382 öğrencisi vardı.³¹ 1906'da ise dördü iptidai, üçü rüşti ve dördü idadi olmak üzere toplam onbir sınıfa sahip okul, 170'i yatılı

²⁵ BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5.

²⁶ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 2.

²⁷ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 3,7. BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5.

²⁸ *Sadettin Paşanın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van 1896)*, s.76.

²⁹ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 3.

³⁰ *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, s.64.

³¹ BOA, Y.PRK.MF,4/66, Varak No: 5,6.

ve geri kalanı gündüzlü, 400 Ermeni kız öğrenciyi eğitir duruma gelmişti. Ruhsatnamesini alıncaya değin bir takım değişiklikler yapmakla birlikte, bu olaydan sonra programında oynama yapmayan okul, on beşi Osmanlı tebaası ve ikisi Amerikalı on yedi öğretmene sahipti.³² Bu okulda öğrenimlerini tamamlayan öğrenciler de erkek okulunda olduğu gibi, tahsillerini devam ettirmek üzere başka bölgelerdeki bir üst seviyedeki Amerikan okullarına veya Van'ın köylerindeki iptidai mekteplere öğretmen olarak gönderiliyorlardı.³³

Van merkezde Amerikalı Misyonerlere ait diğer iki eğitim kurumu, yalnızca iptidai ve rüşti seviyelerde eğitim vermekteydi. Bunlardan Kōrikoğlu (Gōrikoğlu) mahallesinin Boyahane sokağında bulunanı 1874 yılında kurulmuş olup, diğer okullar gibi 25 Ağustos 1892 (13 Ağustos 1308) tarihinde ruhsatname almıştı. Kurucusu Amerikalı Dr. Reynolds'ın sahibi olduğu bir hanede faaliyet gösteren bu okul, yalnızca erkek öğrenciler için tahsis edilmişti. Ruhsatnamesine bağlı kalarak Müslüman öğrenci kabul etmeyip, yalnızca Ermeni çocukları üzerine yoğunlaşmıştı. Ermeni cemaatinden olmak üzere yalnızca bir öğretmene sahip olan bu misyoner kurumu, dördü iptidai, üçü rüşti olan yedi sınıfa sahipti. Toplam öğretim süresi yedi yıldır. Yatılı öğrencisi yoktu. Öğrencileri mezun olduktan sonra Bağlardaki idadi mektebine devam ederlerdi. Çünkü, ruhsatnamesinde idadi kısmına sahip olduğu belirtilse de 1902/1903 (1318) senesinde bu kısım lağvedilmişti.³⁴

Çamiçoğlu mahallesinin Kalecioğlu sokağında bulunanı ise Ermeni cemaatine mensup kız çocuklarına yönelikti. 1887 yılında tesis edilen bu okulun kurucusu da Doktor Reynolds idi. Ruhsatnamesi, açıldığı tarihte Van Maarif İdaresi'nce verilmişti. Müslüman mahallesi haricinde bulunuyordu. Bu misyoner okulunun öğrencileri de yalnızca Ermeni çocuklarından oluşuyordu. Okul kuruluşundan yaklaşık yirmi yıl sonra, dördü iptidai, üçü rüşti olmak üzere yedi sınıfa sahipti. Bu sınıflarında tamamı gündüzlü yaklaşık yüz civarında öğrencisi vardı. Öğretmenleri ise Osmanlı Devleti tebaasından olmak üzere,

³² BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5,6.

³³ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 3.

³⁴ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 4. BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5,6.

dört kişiden oluşuyordu. Bunlar arasında bayan öğretmenlerde mevcuttu. İlk dönemlerde var olan idadi kısmı 1902/1903 (1318) yılında kaldırıldığından, toplam yedi yıllık eğitimi tamamlayan öğrencileri Bağlar mevkiindeki Amerikan protestan kız okuluna devam ediyorlardı.³⁵

Van Merkez kasabasında bu eğitim kurumlarından ziyade, Amerikan Board Misyonu'na ait başka müesseseler de vardı.³⁶ Osmanlı Devletinin, çok uluslu yapısı içinde gayrimüslim unsurlara gösterdiği büyük hoşgörü, misyoner faaliyetlerinin uygun şartlar bulmasını ve geniş etki alanları oluşturmasını sağlıyordu.³⁷ Öyle ki misyonerler yayılma ve etkileme yollarının ilki olan eğitimden başka, yoğunlukla sağlık hizmetlerine de yöneliyorlardı. Böylece özellikle sağlık hizmetlerinin zayıf olduğu bölgelerde, iyi tıbbi donanımlı sağlık hizmetleri ve iyi çalışan gönüllü elemanlarıyla müslim ve gayrimüslim halkın sempatisini kazanıyorlardı. Her yaş ve dinden insanın, sağlık hizmetlerine duyduğu ihtiyaç göz önüne alınırsa oluşan sempatinin nedeni daha iyi anlaşılabilir.³⁸ Tabii ki kazanılan bu sempati onların daha kolay ve etkili faaliyette bulunabilmelerini beraberinde getiriyordu. Nitekim sağlık kurumlarında ölümden kurtarılan zaaf halindeki insanlara dini telkinlerde bulunmak daha kolay oluyordu. Misyonerlerin kendi ifadeleriyle; sağlıkla ilgili misyonlar herkesçe hissedilen bir ihtiyaç üzerine kurulmuştu. İnsanların bizzat kendileri veya sevdikleri kişilerin hastalanmaları durumunda, diğer misyonerlerle herhangi bir münasebeti olmasa dahi, hastanelerdeki misyonerlerle irtibatta bulunmaları söz konusu idi. Çünkü bir hekim nerede olursa olsun, şifa verici özelliği sayesinde muhtelif din ve sosyal seviyeden insanlarla kuşatılırdı. Hele uygulanan tedavilerin başarıya ulaşması misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran en önemli husustu. Öyle ki başka hiçbir şekilde İncil'le yaklaşmanın mümkün olmadığı en softa Müslümanlara

³⁵ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 5. BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5,6.

³⁶ BOA, MF-MGM, 8/9, Belge No: 1.

³⁷ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 62.

³⁸ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 67.

dahi, tedavilerinin ardından “tek kurtarıcının İsa Mesih olduğu” telkin edilebiliyordu.³⁹

Sağlık hizmetlerine olumlu bakış halkla sınırlı değildi. Anadolu’daki sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve Müslüman ahalinin de bu müesseselerden faydalanıyor olması, Babıali’nin de bunu hoş görmesine yol açıyordu.⁴⁰

Amerikan misyonerlerinin sağlıkla ilgili faaliyetleri 1880’li yıllardan itibaren hız kazanmıştı. Zamanla belli başlı misyoner istasyonları doktor, klinik ve hastane ile donatıldı. İlk hastanelerden biri Van’da kuruldu.⁴¹ Van’ın Bağlar mevkiinde, Acem Haço mahallesinin Tepebağ sokağında 75 numaralı emlakte bulunan hastane, yukarıda izahına çalıştığımız iptidai, rüsti ve idadi dereceleri bünyesinde barındıran erkek ve kız okullarına bitişik bulunuyordu. Amerikan Board Heyeti adına tapuya kayıtlı bulunan hastane yirmi beş odaya sahipti. Bu odaların bir kısmı hasta yatakhanesi, bir kısmı ise muayene odası olarak kullanılıyordu. Ücretli ve ücretsiz olarak her milletten hasta kabul eden bu müesseseye ilaveten birde eczane mevcuttu. Hastanenin bitişiğinde 76 numaralı emlakte bulunan eczane, dışarıdan gelen hastalara ücretli, misyoner okullarındaki kendi öğrencilerine ise ücretsiz ilaç veriyordu. Eczane olarak kullanılan emlakın üst katında birde kıraathane bulunuyordu. Burası Amerikan misyoner okullarına devam eden öğrenciler tarafından, gazete okumak amacıyla kullanılıyordu.⁴²

Kız, erkek okulları, hastane, eczane ve kıraathaneye ilave olunarak, bu sokakta Amerikalıların kilise ve evleri mevcuttu. Bu emlaklerin hepsinin tapu kaydı direk Amerikan Board Heyeti adınaydı ve evlerin biri misyonerlerden Doktor Reynolds’ın, diğeri Doktor Eşir’in ikametgahı olarak tahsis edilmişti.⁴³

Amerikalı misyonerlerin, Van’da merkez kasabanın haricinde de kurumları bulunuyordu. Erciş kazasının Purut mahallesinde bulunan okul, önceden Ermeniler tarafından açılmış iken 23 Eylül 1901 (10 Eylül 317) tarihinde Amerikalı misyonerlere intikal etmişti. Bu tarihte Ermeni protestan

³⁹ Erol Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, 1999, s. 63,64.

⁴⁰ Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s. 97.

⁴¹ Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s. 96.

⁴² BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No:7,BOA, MF-MGM, 7/41,Belge No:5,Varak No: 6.

⁴³ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 7.

cemaatinden Arşag Husyan adına ruhsatnamesi alınan okul, Van merkezdeki diğer okullar gibi Amerikalı misyoner Doktor Raynolds'ın idaresinde bulunuyordu. İslam ve Hıristiyan mahalleri arasında olan okulun program ve idare heyeti değiştirilmemişse de, müdürü Arşag Husyan sonradan alınarak yerine Osmanlı tebaasından olup, Amerikan misyoner okullarından yetişen bir Ermeni atanmıştı.⁴⁴

Bu okulun idare heyetinde Amerikalı bulunmuyordu. Ancak, Van merkezdeki Amerikan eğitim kurumlarının umum müdürlüğünü yapan Mister Yaro'nun tebligatına uygun hareket ediliyordu. Bunun yanı sıra müdür, öğretmenler ve müstahdemlere Amerikalı misyonerler tarafından senede altışar lira ücret ödeniyordu. Okulda kuruluşundan yaklaşık beş yıl sonra bahsedilen müdürden başka iki öğretmen bulunuyordu. Tamamı Ermenilerden oluşan 65 erkek ve 30 kız öğrencisi vardı. Dördü iptidai ve üçü rüşti olmak üzere yedi sınıfa sahip olan okul,⁴⁵ ruhsatına bağlı kalarak yalnızca Ermeni çocuklarının talim ve terbiyelerine yöneliyor ve okula Müslüman öğrenci devam ettirmiyordu. Bu okulda toplam altı yıllık eğitim dönemini tamamlayan öğrencilerin bazıları, Van'ın merkezindeki Amerikan misyonerlerine ait bir üst derecedeki okula gidiyorlardı.⁴⁶

Amerikan misyonerlerinin, Van merkez kasabası haricindeki diğer kurum ve emlakleri Havasor nahiyesiyle, Meşkelerek, Edremit ve Esekpan karyelerindeydi. Havasor nahiyesi ve Meşkelerek karyesindeki okulları yalnızca iptidai derecesindeydi ve ruhsatları yoktu. Tapu kayıtları Amerikalı Dr. Eşir adına olan hanelerde faaliyetlerini yürütüyorlardı.⁴⁷ Zaten, Osmanlı Devletindeki Protestan misyoner okullarının çoğu ruhsatsız tesis edilmişti. 1893 yılında Zühtü Paşa'nın Osmanlı Devletindeki protestan okulları hakkında padişaha sunduğu rapora göre; bu tarihte Osmanlı Devletinde yatılı ve gündüzlü olarak toplam erkek ve kız protestan okullarının yekünü üçyüz doksan ikiydi. Bunlardan yalnızca otuzüçüne Padişahlık, yedisine Sadaret ve onbirine de

⁴⁴ BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5,6.

⁴⁵ BOA, MF-MGM, 7/41, Belge No: 5, Varak No: 5,6.

⁴⁶ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 6.

⁴⁷ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 7.

Maarif Nezareti tarafından ruhsat verilmişti. Kalan 341 protestan okulu ise, vaktiyle mahalli hükümetlerin hoşgörüsü dolayısıyla, ruhsatsız açılmışlardı.⁴⁸

Edremit karyesindeki emlakleri hane ve bahçe şeklindeydi. Buraları yalnızca yaz mevsimlerinde gezintiler için tahsis etmişlerdi. Esekpan karyesindeki emlaklerini ise koyun ve diğer hayvanlarını beslemek amacıyla ahır olarak kullanıyorlardı.⁴⁹

Görüldüğü üzere Amerikalı misyonerler, gerek coğrafi konumu, gerekse de bünyesinde barındırdığı Ermeni nüfus ile onların milli istek ve durumlarını (protestanlaştırmaya daha müsait vaziyette olmaları) göz önüne alarak, Van vilayetine misyonerlik çalışmalarında titizlikle eğilmişlerdir. 1890'lı yıllara gelindiğinde Van'a bağlı bir çok uç istasyon meydana getirdikleri gibi, buralarda onlarca Amerikalı ve yerli görevli ile faaliyet göstermişlerdir. Faaliyetlerini yoğunlukla eğitim çalışmalarına yöneltmişler, bu arada daha geniş kitlelere ulaşabilmelerini sağlayacak sağlık hizmetlerini de göz ardı etmemişlerdir. Sağlık alanındaki faaliyetlerini Müslüman tebaaya da yöneltmiş olduklarından, bu yolla Müslüman tebaa içerisinde de kendilerine sempati edinebilmişlerdir. Ayrıca misyonerler bölgede uzun vadeli kalmayı planladıkları için, gerek kendileri, gerekse mezheptaş yapmaya çalıştıkları Ermenilerin faydalanmaları için bir takım sosyal müesseseler de meydana getirmişlerdir. Okullarından sağlık kurumlarına, Kiliselerinden barınmak için edindikleri evlerine, hayvan yetiştirmek için kullandıkları ahırlarından gezinti amacıyla kullandıkları emlaklerine kadar, kısaca bölgede tam teşekküllü bir unsur olmaya çalışmışlardır.

⁴⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2001, s. 221.

⁴⁹ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No: 7.